

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 2 – Sayfa / Page: 41-56
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.10.2018
Kabul/Accepted: 21.11.2018
Araştırma Makalesi / Research Article

**MUNZUR ADININ KÖKENİ VE MUNZUR BABA
EFSANESİ'NİN SEMBOLİK DEĞERLER BAKIMINDAN
İNCELENMESİ**

***THE ORIGIN OF MUNZUR AND AN ANALYSIS OF THE
SYMBOLIC VALUES OF THE MUNZUR BABA EFSANCE***

Arş. Gör. Yılmaz KAVAL

Munzur Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
yilmazkaval@munzur.edu.tr

Arş. Gör. Ali KOÇ

Munzur Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
alidikoc@munzur.edu.tr

Öz

İnsanoğlu tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte söylenceler de oluşmuştur. Bu söylenceler kaos karşısında çaresiz kalan insanoğlunun etrafını anlama ve anlamlandırma çabasıdır. Bu çaba neticesinde mitoloji, masal, destan ve efsaneler doğmuştur. Bu ürünler, bünyesinden çıktığı toplumu açınılayan onları daha geniş bir perspektif ile tanınamızı sağlayan ürünlerdir.

Efsanelerin oluşumu, kutsal dinlerden bile daha önce olduğu için bir anlamda inanç unsuru etrafında şekillenmiştir. Kendisinden daha uzak bir geçmişe sahip olan mitoloji ve masal unsurlarını da bünyesinde taşıyan efsaneler, bir anlamda inandırma kaygısı olan metinler olarak kabul edilmektedir.

Tarihin en eski yerleşim yerlerinden biri olan Tunceli ili sözlü edebiyat geleneği/birikimi olan bir yerleşim yeridir. Bu sözlü edebiyat

ürünleri arasında özellikle de efsaneler önemli yer tutmaktadır. Yörede en çok anlatılan efsanelerden biri olan Munzur Baba Efsanesi; zengin motif yapısı ve sembolik değerleri ile önemli bir halk edebiyatı ürünüdür. Bu çalışmada; Munzur adının kökeni hakkında bilgi verilerek Munzur Baba efsanesi ve bu efsanenin yöre folklorunda ve inancındaki yeri, sembolik değerler vasıtasıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Munzur Adı, Munzur Baba Efsanesi, Çoban, Süt, Su, Helva

Abstract

Legends have appeared with the appearance of humankind on the historical scene. These legends are the effort of helpless humankind to understand and explanation of nature in a chaotic situation. At the end of these efforts legends, myths and fairy tales have appeared. These products help us to explaining and understand the societies with a wider perspective in which they appeared.

As legend formations are older than holy beliefs, in one way it can be said that holies were formatted around the legends. Legends, which are older than itself and includes myths and fairytales, can be accepted as the themes having anxiety for assuring.

Tunceli is one of the oldest historical places which has a tradition of oral literature. Legends have an important place among these oral productions. In Tunceli, Munzur Baba is one the important folk literature product and one of the most telling legends with rich motif and symbolic values. In this study, Munzur Baba legend and its place in local beliefs and local folklore will be examined via symbolic values.

Keywords: Munzur, Sheepguard, Milk, Water, Halva

Giriş

Anadolu'da çok sık karşılaşılan sözlü edebiyat ürünlerinden olan efsaneler, halk edebiyatı hazinesinin en değerli ürünlerindedir. Efsane sözcüğü "*aslı farsça fesanedir. Yunancadan dilimize geçmiş olan mitos ve mit kavramları da efsane kavramıyla yakından ilgilidir.*" (Alptekin, 2012: 15). Türkçede efsane teriminin yanında söylence sözcüğünün de kullanıldığı da görülmekle birlikte daha çok efsane sözcüğü tercih edilmektedir.

Ali Berat Alptekin efsaneyi mit ve mitosa yakın bir kavram olarak kabul ederken Bilge Seyidoğlu ise efsaneyi mitten ayrı bir tür olarak keskin çizgilerle ayırır. "*Efsaneler tarihi devirler içinde teşekkül etmişlerdir. Konusu bir olay tarihi veya dinî bir şahsiyet yahut bir yer olabilir. Tarihi devirler içinde teşekkül ettikleri için efsaneler mitlerden bu konuda ayrılırlar. Mitlerde zaman, başlangıç zamanıdır. Mitlerin kahramanları tanrılar ve yarı tanrılardır. Efsanelerde (legend) kahramanların olağanüstü güçleri vardır; fakat*

tanrı veya yarı tanrı değillerdir. Mitolojiler ilkel dönemlerin ve ilkel kültürlerin mahsulleri oldukları halde efsaneler günümüzde oluşabilir ve tarih sahnesine çıkabilirler” (Seyidoğlu, 1997: 13).

İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, adet, anane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar” (Elçin, 1986: 314) şeklinde tanımlar. Buran da gerçek ve hayal kavramlarından yola çıkarak efsaneyi “*gerçek veya hayali, çeşitli kişi, olay veya yerler hakkında olağanüstü olayları içerse de gerçek olduğuna inanılarak anlatılan hikayelerdir.*” şeklinde tanımlamaktadır (Buran, 2015:108).

1. Munzur Adının Köken ve Anlamı

Hem yer hem de şahıs adı olarak kullanılan “Munzur” adı tarihsel süreçte Tunceli/Dersim yöresinde tarihsel süreçte farklı ses değişimleri ve anlam kaymalarına uğradığı görülmektedir. Munzur-Muzur kelimelerinin anlamlarını Türkçe ve diğer dillerdeki anlamlarını incelendiğinde farklı tanımlarla karşılaşılabilir. Munzur kelimesinin TDK Büyük Türkçe Sözlükteki anlamları aşağıdadır:

- 1.Zararlı insan ya da hayvan, baş belası
- 2.Hayvan burnu.
3. Domuzun çene, ağız ve burun kısmı.
4. Asık surat anlamlarına gelir.

5.Munzur(Sıradağ) aynı zamanda Tunceli - Erzincan arasında Yukarı Fırat bölgesinde bulunan sıradağlarının adıdır.

6.Munzur(Akarsu) Tunceli Ovacık’ın kuzeyinde Munzur Dağlarının üzerindeki Ziyaret Tepenin eteklerinden doğan ve merkez ilçede Pülümür Çayı ile birleşerek Keban Baraj Gölü’ne dökülen suya verilen isimdir.

“Munzur” adının Zazaca ve Kurmanci kullanımları incelendiğinde genellikle zararlı, yaramaz, yerinde duramayan anlamlarına geldiği görülmektedir. Bazı araştırmacıların Ermenice Munzur kelimesinin “Mendzoor” veya “Mehzoor”un bozulmuş şekli olabileceğini, Mendzoor’un ulu veya büyük su kaynağı ya da Fırat nehrini ifade edilebileceği açıklanmaktadır. (Kalman,2011:13). Munzur Dağları ve Munzur Irmağı çevresi coğrafî yapısından dolayı Pers, Asur, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı döneminde merkezi otoriteye karşı gelen veya güvenli, gizli bir yer arayanlar için bulunmaz bir sığınak olmuştur. Bu sebepten dolayı bu bölgeye yaramaz-zararlı anlamlarında kullanılan “Munzur” ya da “Muzur” ismi verilmiş olabilir. Zazaca, Kurmanci ve Türkçe anlamlarının ortak

olması yukarıda bahsettiğimiz sebepten kaynaklanma düşüncesi somutlanabilir. Türkçede anlam değışmesi yoluyla birçok kelime zaman içinde yeni anlamlar kazanmıştır. Munzur kelimesinin, Munzur Baba efsanesinin zamanla bilinmesi ve halk kültürüyle birleşmesi sonucu bir veli zatın ismi olarak anlam değışmesine uğradığını tahmin edilmektedir. Türkçede bu tarz anlam değışmesi yoluyla yeni anlamlar yüklenerek anlamı iyileşen kelimeler mevcuttur. Özellikle Selçuklular döneminde yerleşen Türk aşiretlerinin, Hacı Bektaşî Veli'yi o coğrafyaya özgü olan ve zamanla kutsal bir anlam kazanan “Munzur” ismiyle özdeşleştirdiğini düşünülmektedir. Bu durum aynı zamanda Hacı Bektaşî Veli'nin menkıbelerinin hem yerleşmesini hem de Bektaşilik geleneğinin yöre halkı tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Bunun ortaya çıkmasını sağlayan halk bilinci Munzur sözcüğünün hem kötü anlamlarını iyileştirmiş hem demanevi kültürün devamını sağlamıştır. Munzur kelimesinin Türkçe- Zazaca- Kurmanci anlamlarının da benzer olduğunu düşünüldüğünde bu kelimenin anlam birleşmesini gerçekleştirdiği görülmektedir. Munzur kelimesinde iyileşme olmuş ve Ermenice'de kullanılan “Mendzoor” ulu ve büyük su anlam formu Munzur kelimesine yerleşerek yeni ve özel bir isim ortaya çıkarmış olabilir. Böylelikle Munzur kelimesinin güncel kullanımındaki anlam formunun ortaya çıktığını tahmin edilmektedir. (Özcan-Peker, 2015:62-63). Farklı bir bakış açısıyla da Munzur adının Hititler zamanında “Muzri- Togarma”; Bizans döneminde de Munzur Dağı için “Muzur”, “Mzur”, “Munzur”, “Mouzouron” gibi adlandırmaların kullanıldığı (AKSOY, 1985:24) ileri sürülmektedir.

Munzur Baba, Tunceli/Dersim Alevileri için kutsal bir şahsiyettir. Bu şahsa ait efsane yüzyıllardır nesilden nesile aktarılarak bugüne kadar gelmiştir. Hem yer adı hem de şahıs adı olarak kullanılan “Munzur” adının kökenine bakıldığında tarihsel süreçte bazı ses ve anlam değışiklerine uğradığı anlaşılmaktadır. Yöre ağzında “Munzır, Munzur” adı/sözcüğü tarihsel süreçte “Muzri, Muzur, Muzır, Munzır, Mouzouron, Mendzoor, Mehזור...” kullanımları ses değışimleriyle uğrayarak bugünkü “Munzur” biçimini aldığı görülmektedir. Anlam bakımından incelendiğinde alevi inancıyla birlikte efsanede yer alan “Munzur” adı/sözcüğüne birinci/temel/sözlük anlamının (zararlı insan...) aksine iyiyi, yararı, kutsiyeti ve kerameti belirten bir anlama sahip olduğu gerçeğiyle karşılaşılmaktadır.

2. Munzur Baba Efsanesi'nin Sembolik Değerler Bakımından İncelenmesi

Anadolu ve Mezopotamya, kadim tarihi ile insanlığın ilk yerleşim yerleri olarak kabul edilmektedir. İnsanlığın en eski yerleşim yerleri olan Anadolu ve Mezopotamya'da pek çok uygarlık yaşamıştır. Bu topraklarda yaşamış insanlar binlerce yıl boyunca nice efsaneler, türküler, masallar destanlar oluşturmuş ve dünyanın çok az bölgesinde olacak bir folklor hazinesi meydana getirmişler.

Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının oluşturduğu bu zengin folklor hazinesinin en önemli mekânlarından biri de Tunceli ilidir. *“Fırat ve Murat nehirlerinin kesiştikleri yerin doğusundaki bölgede kurulmuş olan bugünkü Tunceli ili çok eskiden beri farklı kavim ve toplulukların yerleşim alanı olmuştur.”* (Tosun-Koç,2017:415) Tunceli, inanç ve kültür boyutuyla çok özel ve özgün bir yerleşim yeridir. Anadolu'da özgün bir folkloru sahip olan Tunceli ilinin yerleşim alanı olarak kurulması Anadolu tarihiyle paralellik göstermektedir. Kadim bir tarihe sahip olan Tunceli, özgün folkloruyla Anadolu'nun kültür merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmada Tunceli ilinde anlatılmakta olan Munzur Baba Efsanesi üzerinde durulacaktır. Munzur Baba Efsanesi Tunceli ilini her alanda etkisi altına almasına rağmen birkaç derleme dışında yörede ilgili efsane ile ilgili kayda değer bir akademik çalışma yapılmamıştır. Tunceli ilinde yüzyıllardır anlatılan Munzur Baba efsanesi yöre halkının kültürel belleğinde oldukça önemlidir.

Munzur baba efsanesinin meydana geldiği yer, Tunceli iline bağlı ovacık ilçesine bağlı Koyunlu köyü civarları kabul edilmektedir. Efsanenin geçtiği Koyunlu köyü ismi efsanenin içeriği ile uyumludur *“bu yerleşim yeri adları bir hayvanın adıyla oluşturulmuştur. Bu adlar daha çok o yöreye özgü bir hayvanın adıyla ilişkilidir.”* (Koç, 2016: 111) Efsaneye göre Munzur Baba daha yedi yaşındayken bu bölgede çobanlık yapmış ve şimdi Munzur gözeleri olarak kabul edilen yerde kaybolmuştur (Tosun, 1996: 360).

Yöre insanı için kutsal bir şahsiyet olan Munzur Baba, Tunceli insanının gönlünde taht kurmuş bir şahsiyettir. Bu kutlu şahsiyete bağlı anlatılan efsane neticesinde yörede bulunun Munzur dağı ve Munzur suyu bu efsane ile ilişkilendirilmekte ve bunlara kutsallık atfedilmektedir. Bu anlamda Ganj ırmağının Hindistan kültür ve inanç dünyasında yeri ne ise, Nil'in Mısır için kutsallığı ne ise Munzur suyunun da Tunceli halk inancındaki yerinin aynı olduğu söylenebilir.

Munzur ırmağının kaynağının bulunduğu yer, Munzur gözeleri olarak da isimlendirilmiştir. Günümüzde yurt içi ve yurt dışından pek

çok insanın ziyaret ettiği bu gözeler halk arasında kutsal kabul edilmektedir. Kutsallığını Munzur baba efsanesinden alan bu gözelerin olduğu yerde pek çok ritüel gerçekleştirilmektedir.

İnsanlar, Munzur gözelerinin olduğu mekânda kurbanlarını keser, dilek mumlarını bir kaya üzerinde yakar. Munzur Baba'da kesilen kurbanlar, ziyaret çevresinde toplanan insanlara dağıtılır. Bahar mevsiminin gelişi ve Hızır orucunun bitimiyle halk bu kutsal mekânda toplanır, Munzur Baba'ya olan saygılarını gösterirler.

Munzur Baba'yı ziyarete gelen yöre halkı, Munzur suyunun kutsallığının bilincindedir. Bundan olacak ki tıpkı Hac dönüşü getirilen zemzem suyu gibi yöre insanı da Munzur suyunun kaynağı olan gözelerden evlerine su götürürler, Tunceli dışında yaşıyan dost ve akrabalara da yeri geldiğinde Munzur suyu gönderilir.

Munzur suyu yöre insanının sadece kültür ve inanç dünyası için önemli bir unsur değildir aynı zamanda şıfalı olduğuna da inanılan bir sudur. Pek çok insan bu suyu şıfa niyetine içer, ayrıca hasta olan yerlerini bu su ile yıkar. Kutsal kabul edilen su ile birlikte insanlar, Munzur Baba'nın ziyaret yerinden ve gözelerden topladıkları taşları evlerine bırakır böylece eve bereket ve bolluk geleceğine inanırlar.

Alevi inancında bu kadar yüceltilen, değer verilen Munzur Baba bir anlamda yöre insanı için terapi görevi de yapmaktadır. İnsanoğlu içinde dizginleyemediği yönleri ile çoğu zaman karamsarlığa, mutsuzluğa düşer. Bu yüzden “*yan tutmalar, önyargılar, korkular vb. gibi setlerle önü kapatılmış iç dünyamızın dar kapıları*” (Jung, 1997: 59) Munzur Baba'nın saf ve temiz yüreğinin bir yansıması olan mekânda sonuna kadar açılır.

Munzur Baba efsanesine bağlı olarak Tunceli ilinde Munzur suyu ve çevresinde pek çok inanç oluşmuştur. Bütün bu inançların kaynağının dayandığı efsane içinde geçen önemli motifler ve sembollerde yöre insanının sandığı açılmamış kültür hazinesinin şifrelerini vermektedir.

Anadolu efsanelerinde görülen zengin motif ve semboller Munzur Baba efsanesinde de yoğun bir şekilde görülmektedir. Metin merkezli Tarihi-Coğrafi Fin Metoduna bağlı olarak ortaya çıkan Stith Thompson' ın “Motif İndex of Folk-Literature” çalışmasında motif kavramı “eskiden beri yaşama kabiliyetine sahip olan, masalın en küçük unsuru” olarak tanımlanmıştır (Özcan, 2011:56). Motif, simge ve “*Sembolü anlamak için görünenin ardındaki görünmeyen unsurlara doğru bakabilmek gerekir.*” (Çetindağ, 2011: 2). Bu anlamda yoğun bir motif ve sembol zenginliğini içinde barındıran Munzur Baba efsanesinin sadece bir söylence olmadığı aksine içinde yöre insanının halk kültürünü, inanç dünyasını barındıran bir değer

olarak görmek gerekir. Bunun içindir ki Munzur Baba efsanesinde ki gizli motif ve sembollerin ardına saklanmış mesajların açılması efsanenin değerini daha da artırmaktadır.

Munzur baba efsanesinde ağası hacca giden Munzur'un ağasına sıcak helva götürmesi motifi önemlidir. Tayyizaman ve tayyimekan motifi olarak da kabul edilen bu durum efsaneye olağanüstülük katmakla birlikte Munzur Babanın kutsiyetine de vurgu yapmaktadır. *“Anadolu’da genellikle veliler etrafında anlatılan efsanelerde karşımıza çıkan tayyimekân ve tayyizaman motifli efsaneler, olağanüstülükle bütünleştirilerek sunarlar.”* (Gönen, 2007: 175). Munzur Baba'nın birkaç dakika olacak şekilde hacca gidip gelmesi halktaki inanma duygusunu kuvvetlendirmiştir. Bu inanma duygusu Munzur Baba'nın yöre insanı için değerini geçmişten günümüze kadar hep canlı bırakmıştır.

Munzur Baba efsanesinde görülen tayyizamanın hac mevsimi tayyimekânında Mekke ve Medine olarak seçilmesi efsanelerin dini içerikli ve inandırma kaygısı içeren metinler olması özelliğinden gelmektedir. *“Aslında, efsanelerin en mühim vasfı olan inandırıcılık, ikna edebilme hususiyeti, bizleri hudutları çizili bir dünyada yaşamaya zorlar. Zaten efsanelerde yer alan hadiselerle inanmayan, inanmak istemeyen kimseler için bu tür anlatımlar hiç bir şey ifade etmezler. Masalla efsane arasında görülen en mühim fark da budur. Masal dinleyicisi, onun hakikatte cereyan etmediğini bilir, ona göre dinler. Ama efsaneler için böyle bir şey söz konusu değildir. Onun dinleyicileri, içindeki hadiselerin mutlaka cereyan ettiğini kabul ederler.”* (Sakaoğlu, 1989: 5) Efsanede görülen bu olağanüstü durum halk arasında şaşkınlıkla karşılanmamaktadır. Efsanenin başında efsaneyi anlatanda dinleyende bu büyüğü gerçekliğe inanmaktadır. Fizik kanunları ile açıklanamayan bu durum efsanenin inandırıcılık yönünün ürünü olarak kabul edilmelidir.

Yöre halkının yaşadığına inandığı Munzur Baba efsanesinin mistik derinliği olan motiflerinden biride çobanlıktır. Munzur, çocuk denecek yaşta bir ağanın sürülerine bakar. Tabiata bağlı bir hayat yaşayan Tunceli insanının kültür dünyasının bir ürünü olan Munzur Baba efsanesinde Munzur'un çoban olması *“yöre insanının yerleşmiş olduğu fiziki coğrafya ve iklim koşulları, geçim kaynakları ve uğraşı alanları”* (Tosun-Koç, 2011: 57) nın bir neticesi olmakla beraber, çobanlığın insanlık kültüründe var olan mistik derinliğinden de gelmektedir.

Çobanlığın tarihi, insanlığın tarihi kadar eskidir. Kutsal metinlerde ve en eski inanışlarda çoban ve çobanlığın değerini gösteren pek çok belge mevcuttur. Batı Anadolu'da rastladığımız

oban tanrılarından biri olan Pan'ın ikonografisi çobanlık mesleğinin mitolojik derinliğine örnek olarak gösterilebilir. “*Dağlık Arkadia'da küçükbaş hayvanların, çobanların tanrısı*” (Erhat, 1996: 262) Pan, çobanlığı sembolize etmektedir. Munzur Baba efsanesinde Munzur'un oban olması da hiç şüphesi dünya kültüründe var olan oban mitinin de etkisi vardır. Anadolu'nun mistik tarihinde şekillenen çobanlık mesleği bu yönüyle halk anlatılarımızda genellikle görülmektedir.

Tunceli'de çobanlık mesleğinin mistik derinliğinin oluşmasında çobanlığın peygamber mesleği olmasının da büyük etkisi vardır. İlahi dinlerde çobanlık sorumluluk vasfı dikkate alınarak örnek gösterilen bir meslek olarak gösterilmektedir. Hz. İbrahim, Hz. Şuayb, Hz. Yakup, Hz. Musa gibi peygamberlerin çobanlık yaptığı ve hayvan sürülerinin olduğu Kur'an'dan öğrendiğimiz bir gerçektir. Bütün bunların yanında Hz. Muhammed'inde bir dönem çobanlık yaptığı İslam kaynaklarında anlatılmaktadır.

Mitolojik ve dinsel derinliği olan ve peygamber mesleği olarak kabul edilen obanlığın Munzur Babanın da mesleği olması önemlidir. Veli katına yükselen Munzur Baba'nın bu mesleği icra etmiş olması bir anlamda bu mesleğin kutsiyetine yapılmış bir vurgu olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

Munzur'un bir oban olması efsanede bir anlamda düalizmi de simgelemektedir. Çünkü ağa ile oban arasında sosyo-ekonomik fark vardır. Bu anlamda ağa maddi dünyayı simgelerken oban manevi dünyayı temsil etmektedir. Efsanede saf temiz kalpli olan Munzur'un bir veli olduğu ve manevi dünyanın maddi güce üstün geldiği anlaşılmaktadır.

Munzur baba efsanesinin mistik unsurlarından biri de yere dökülen sütün suya dönüşmesidir. Sütün suya dönüşmesi efsanenin en önemli motiflerinden biri olarak kabul edilebilir. Efsanede sütün suya dönüşmesi aslında hikâyenin sonuç kısmının oluşturmakta ve Munzur'un kerametini göstermektedir. Süt bir anlamda ağanın temiz kalpliliğini, iyi niyetini temsil ederken su da Munzur'un eşik atladığını ve Hacca giden ağasından her anlamda üstün olduğunu göstermektedir.

Alevi inancında Munzur Baba'nın su ile ilişkilendirilmesi bir anlamda bütün insanlık için ortak bir mit olan su inancıyla ilişkilidir. Hint mitolojisinde su her şeyin kaynağı olarak kabul edilirken, Mezopotamya, Mısır, Grek, inançlarında tanrısal bir varlık olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlıkta vaftiz işleminin su ile yapılması, İslam'da ise abdestin su ile alınması suyun bütün insanlık için ne kadar değerli olduğunu gösteren bir gerçektir.

Munzur gözelerinden çıkan su bir anlamda Munzur Baba'nın kutsallığıdır. Sütün döküldüğü yerde oluşan gözelerden çıkan su “*her yönüyle temiz, berrak ve saftır. Sembolik manada beyazın bütün masumiyetini içinde barındırmaktadır.*” (Çetindağ, 2011: 203). Buradan hareketle Munzur Baba'nın süt dolu çanağının döküldüğü yerden çıkan su; Munzur Baba'nın saf, temiz, kirlenmemiş ve içinde kibir bulunmayan temiz yüreği olarak kabul edilebilir.

M. Eliade'ye göre doğal olan her su, “*kökeninde şereflendirildiği eski ayrıcalığı sayesinde, bu amaçla Tanrıya yakarılması halinde kutsama özelliğine sahip kılınmıştır*” (Eliade, 1992: 184). Suyun bu özelliğinden olacak ki Munzur Babanın kaynağında kaybolduğu Munzur suyu kutsal kabul edilmekte ve çevresinde pek çok ritüel yapılmaktadır. Bütün bunlar Alevi inancında bir su kültürünün oluşmasını sağlamış ve bu kült etrafında yöre halkı Munzur suyunun kutsanmış yönünü her zaman hissetmektedir.

Su ve dolayısıyla çevresinde oluşan kozmolojide o, ana rahmidir yani dişil ve doğurgandır, gizli güçlerin toplamıdır. Aynı zamanda büyüsel işleve sahiptir, her derdin devası “*suyun ilk örneği 'hayat suyu'*” (Eliade, 2003: 200) olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda Munzur suyu evrenin dört elementinden birisi olmasının yanında yöre halkı için hayat kaynağı, saflık ve temizlik sembolü olarak kabul edilmektedir. Bundan olacak ki yörede Munzur suyunu kirletilmemesi gerektiği aksine Munzur suyunu kirletenin çarpılacağı inancı canlı bir şekilde görülmektedir.

Yörede canlı bir şekilde görülen bu su kültüne bağlı olarak halk arasında pek çok uygulama gerçekleştirilmektedir. Bütün bu uygulamaların kaynağı Munzur Baba efsanesine dayandırılmakta ve Munzur Suyunun gerçekten de Munzur Baba'nın süt çanağının dökülmesi hadisesine dayandırılmaktadır.

Çocuğu olmayan çiftler gözelerin suyuna girerler. Su da yıkanan çiftlerin çocuklarının olacağına inanılır. Suya girdikten sonra kurban kesip lokma dağıtan çiftler gözelerin suyunu kaplarına doldurup yanlarına alırlar. Yeni doğan çocuğun kırkı çıktığında gözelerin başında bulunan kayalıklarda çocuğun güzel bir hayat yaşaması için mum yakılır ve adak kesilir. Gözelerin suyu ile yıkandıktan sonra çocuk sahibi olan çiftler çocukları erkek olursa çocuğa genelde Munzur ismini veririler. Özellikle cilt hastalıkları yaşayan insanlar Munzur suyunun şifalı olduğuna inanır. Munzur suyunun kaynağında suya giren kişinin cilt hastalıklarından kurtulduğuna inanılır.

Evlenmek isteyenler, bahtının açılmasını dileyenler gözelerin yanındaki kayada mum yakıp dilekte bulunurlar. Yakılan mumlar

özellikle bal mumundan olmasına dikkat edilir. Bal mumundan yapılmış mumlar etrafı kirletmezler.

Munzur suyunun çıkış noktası olan gözeler tükürmek veya tuvalet gidermek çok büyük günah kabul edilmektedir. Üzerinde abdestin alındığı ve kurbanların kesildiğı bu kutsal suyun kutsiyeti Alevi inancında o kadar büyüktür ki suya maya çalındığında yoğurt tutacağına inanılır.

Munzur Suyu etrafında gelişen bu inanışlar yöre halkının Munzur Baba efsanesine olan inancının bir simgesidir. Bu durum tamamen efsane türü ile ilgili bir durumdur. Nitekim halk, masal dinlerken masalda geçen olayların gerçek olmadığının farkındadır fakat efsanede anlatılan olayların inanma boyutunu sağılayan güçlü kanıtlar mevcuttur. Bu anlamda Munzur suyunun kaynağı olan gözeler, bir anlamda efsanede anlatılan olayın güçlü kanıtları olarak durmakta bu da halkta inanma duygusunun artmasını ve bu çerçevede güçlü halk inanışlarının meydana gelmesini sağılamıştır.

Munzur efsanesinin halkta inandırıcılık boyutunun yüksek olmasının nedenlerinden biri de Munzur Gözelerinin yılda bir defa koç katımı döneminde bir ay boyunca süt gibi beyaz akmasıdır. İşte bu somut kanıtlar efsanede anlatılan olaylar ile birleşince halkta Munzur Baba efsanesine karşı büyük bir inanma duygusu meydana getirir. Efsanedeki bütün olağanüstü durumlara karşın halk yine de efsanenin gerçekleştiğine inanır.

Munzur baba efsanesinin gerçekleştiğine kalben inanan yöre insanını efsanede etkileyen unsurlardan biride Munzur'un suyun ardında kaybolmasıdır. Elini öpmek isteyen kalabalıktan kaçarken yerden çıkan suların ardında kaybolan Munzur bu manada halkın temiz ve saf yüreğidir olarak değıerlendirilir.

Çobanlık yapan ve Allah'ın en sevdiği kişilerden biri olan Munzur Baba'nın kaybolması bir anlamda maddi dünyaya karşı bir tepkidir. Munzur Baba'nın bu tepki bir bakıma evrensel bir mesaj olarak kabul edilebilir. El etek öptürüp halkın manevi duygularını kullanan biri olmaktansa maddileşen ve anlamını yitiren dünyadan, kalabalıktan uzaklaşarak kaybolmayı tercih eder.

Gösteriş ve ihtişama karşı tevazuyu seçen Munzur Baba, evrendeki en önemli unsurlardan olan fakat her daim tevazu halinde akan suyun ardında kaybolur. Munzur Baba'nın suyun ardına geçmesi tesadüfü bir durum değıildir çünkü "*insan, toprak ve sudan ibarettir. Öte yandan toprak da tevazu halindedir, su da. Su, başını yere koyarak akar, büyüklemez. Su, kendisine itibar edene de etmeyene de bir nimet sunar.*" (Pala, 2008: 68).

Munzur Baba'nın maddi dünyaya karşı susarak, sır olup kaybolması din tacirlerinin esir düştüğü dünyada kaybolmaktan, saflığının bozulmasından kaçarak manevi dünyaya sığınmasıdır. Sığındığı bu dünya karanlıktan aydınlığa giden bir yerdir. Bu aydınlık dünyada el etek öptürmek, halkın manevi ve dini duygularını kullanmak yoktur. Dolayısıyla huzur dolu bu dünya Munzur Baba'nın rahat ettiği yer olarak görülebilir.

Munzur Baba efsanesinde Munzur Baba'nın kırk adım attıktan sonra adım attığı yerlerden kırk su pınarının çıkmasında dikkat edilmesi gereken önemli bir hususta kırk sayısıdır. Halk edebiyatı ürünlerinde kullanılan kırk sayısı önemli sembolik anlamlar taşımaktadır. Günlük hayatta pek çok yerde karşımıza çıkan ve anlamını pek kavrayamadığımız sembolik sayılardan biri olan kırk sayısı, halk edebiyatı ürünlerini de derinden etkilemiştir. Formalistik sayı olarak da değerlendirilen sayılardan olan kırk sayısı kültür olarak kabul ettiğimiz kavramın bütün bileşenlerini etkilemiştir. Bu anlamda atasözü, deyim, efsane, masal, halk hikâyesi, mitoloji gibi ürünlerde kırk sayısı simgesel değeri boyutuyla sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu'nun değişik bölgelerinde anlatılan efsanelere baktığımız zaman, *“binalar, evler, yer şekilleri ve tabii oluşumlarla ilgili efsanelerde kırk sayısının yaygın olarak kullanıldığını görürüz.* (Güvenç, 2009: 91) Kırk değirmenler, Kırklar köyü, Kırklar Kalesi, Kırk Elif, Kırklar, Kırklar Tepesi gibi efsanelerde kırk sayısı hem sembolik bir değer olarak kullanılmış hem de yer ismi olarak kullanılmıştır.

Kırk sayısı halk kültüründe pek çok kullanımı olduğu gibi dini alanda da yaygın bir kullanıma sahiptir. İslami inancıya göre Allah, Hz. İbrahim'in çamurunu kırk günde yoğurmuştur. Hz. Muhammed ilk vahiyi kırk yaşında almıştır. Dünyanın sonu yaklaştığında Hz. Mehdi kırk yıl yeryüzünde kalacaktır. Yeniden dirilişte gökler kırk gün dumanla kaplanacaktır. (Bozkurt, 2012: 725)

Alevi inancında kırk sayısı kutsal bir sayı olarak kabul edilmektedir. Alevi inancında Cem ibadetinin temeli kırklara dayandırılmaktadır. Buna göre cem törenlerinin kökeni Hz. Muhammed'in miraç dönüşü kırklar adı verilen bir meclise uğraması ve onlarla olan diyaloguna dayanır. Bu anlamda cem törenleri Hz. Muhammed ile bu kırk ermişin miraç dönüşü cereyan eden diyalogunun canlandırılması olarak da kabul edilir.

Miraç dönüşü cereyan eden hadiseyi Pir sultan Abdal'ın dizelerinde daha açık bir şekilde görmekteyiz:

*“Evvel Cebrail'in ilk kelimasında
Kırklar meclisinde aşk meydanında*

*Muhammed Ali'nin sır keliminde
Nihan söyleşirken dilinde idim*

*Kırklar arş üstünde kurdular cemi
Muhabbet halk olup sürdüler demi
Balçıktan yarattı Allah Âdemi
Ben ol vakit anın belinde idim” (Avcı, 2006: 550)*

Pir Sultan Abdal'ın sözlerinde de görüldüğü gibi Hz. Muhammed Miraç dönüşü kırklar meclisi ile karşılaşmış ve cem oluşturmuşlar. Bu manada kırk sayısı Alevi kültüründe her zaman kutsal bir sayı olarak kabul edilir ve bu kutlu hadiseye dayandırılır.

Munzur Baba efsanesinde de Kırk adım attıktan sonra yerden çıkan kırk su kaynağı kırk sayısının alevi inancında var olan yerini göstermektedir. Bu anlamda kutsal kabul edilen Munzur suyunun kaynağının kırk gözeden oluşması bir anlamda kırkları da simgelemektedir. Bundan olacak ki Tunceli'de yeni doğan çocuğun kırkı çıktığında Munzur gözelerin başında bulunan kayalıklarda çocuğun güzel bir hayat yaşaması için mum yakılır ve adak kesilir.

Munzur Baba efsanesinde karşımıza çıkan formulistik sayılardan biride yedidir. Efsanede Munzur'un yedi yaşında çoban olduğu belirtilmektedir. Yeryüzünün uğurlu rakamı olarak kabul edilen yedi sayısı pek çok sembolik anlam taşımaktadır. Pek çok medeniyette ve dinde yedi sayısı kutsal bir sayı olarak kabul edilmiş ve çeşitli inanışların simgesi kabul edilmiştir.

Hıristiyan ve İslam inancında önemli bir yere sahip olan Ashab-ı Kef yedi kişidir. Kâbe yedi kez tavaf edilir. İnsan soyu yedinci göbeğe kadar uzatılır. Dünya yedi kıta, mevsimler yedi tanedir. Gök kuşağı yedi renkten oluşurken uğur böcekleri de yedi benekten oluşmaktadır. Müzik yedi notadan oluşur, dünya harikaları yedi tane, hafta ise yedi gündür.

Alevi-Bektaşî inancında da yedi sayısı önemli sembolik değerlere sahiptir. Erenler hiyerarşisinde üçlerden sonra yediler gelmektedir. Alevi inancında var olan erenler hiyerarşisini yine Pir Sultan Abdal'ın dizelerinde görmekteyiz:

*“Çıktım Kırklar Yaylasına
Çağurdım üçler aşkına
Yüzümü yerlere sürdüm
Yediler kırklar aşkına” (Avcı, 2006: 425)*

Görüldüğü gibi yediler kırklar Alevi edebiyatını, kültürünü, inanç dünyasını derinden etkilemiştir. Bu etkinin sonucu olarakta bu

özel sayılar her zaman kutsal kabul edilmiş ve önemli durumlar bu sayılar ile simgelenir.

Yedi sayısına bağlı olarak yörede gelişen inanışlardan biri de “Heftemal”dir. Tunceli folklorunda çarşambadan çarşambaya oluşan “Heftemal” yöre insanının inanç dünyasının yapıtaşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Mart’ın ilk çarşambasından itibaren üç hafta üst üste devam eden “Heftemal” “yedi ev” anlamına gelmektedir. Heftemal günü yapılan yemekler yedi eve dağıtılır.

Mart ayının ilk haftasına “Heftemal” denilir. O gün geldiğinde Munzur suyundan alınan su ile yılın ilk yoğurdu mayalanır. Bu maya bütün yıl kullanılır. Yörede çok önemli bir zaman dilimi olan “Heftemal” döneminde yine yedi çeşmeden su getirilir ve yedi ayrı su ile yıkanan insanlar manevi olarak bütün kötülüklerden arındıklarına inanmaktadırlar.

“Yörede varlığını sürdüren inanca göre dünyaya çalınan maya heftemalda tutmuştur. Böylece heftemal günü, dünya bereketle dolmuş kabul edilmektedir. O gün, bütün kuşlar, börtü böcek canlanır. Kış uykusuna yatmış hayvanların o gün uyandığına inanılır. Toprağa düşen cemrenin o gün gökyüzüne döndüğüne inanılmaktadır. Bu nedenle yörede gök gürelediğinde, insanlar en yakınında ne varsa onu tutarak, ‘rızkımızı derviş toprağından, nasibimizi mavi gökyüzünden ver’ diye dualar edilmektedir.” (Işık, 2012: 37) yörede görülen bütün bu halk inanışları gösteriyor ki yedi sayısı Alevi kültür ve inanç dünyasında simgesel değeri zengin olan bir sayıdır.

Yöre insanı için kutsal bir sayı olan yedi sayısı, âşıkların dilinde ve sazında da her daim kendisine yer bulmuştur. Yedi rakamının alevi inancındaki yerini özetler nitelikte Pir sultan Abdal’ın sözlerinde de görürüz.

*“Münkirin gıdası Hak’tan kesildi
Nesimî yüzüldü Mansur asıldı
Dünya yedi kere doldu ıssıldı
Dolduran Muhammet eken Ali’dir”* (Avcı, 2006: 682)

Sonuç

Munzur baba efsanesi Tunceli ili ve çevresinde yüzyıllardır sözlü gelenek yolu ile anlatılmaktadır. Sözlü gelenek yolu ile günümüze kadar gelen efsane Tunceli ilinin tamamında ve çevre iller olan Elazığ, Bingöl, Erzincan ve Malatya’da da anlatılmaktadır.

Munzur Baba, Tunceli/Dersim Alevileri için kutsal bir şahsiyettir. Bu şahsa ait efsane yüzyıllardır nesilden nesile aktararak bugüne kadar gelmiştir. Hem yer adı hem de şahıs adı olarak kullanılan “Munzur” adının kökenine bakıldığında tarihsel süreçte

bazı ses ve anlam değişiklerine uğradığı anlaşılmaktadır. Yöre ağzında “ Munzır, Munzur” adı/sözcüğü tarihsel süreçte “Muzri, Muzur, Muzır, Munzır, Mouzouron, Mendzoor, Mehzoor...” kullanımları ses değişimleriyle uğrayarak bugünkü “Munzur” biçimini aldığı görülmektedir. Anlam bakımından incelendiğinde alevi inancıyla birlikte efsanede yer alan “Munzur” adı/sözcüğüne birinci/temel/sözlük anlamının (zararlı insan...) aksine iyiyi, yararı, kutsiyeti ve kerameti belirten bir anlama sahip olduğu gerçeğiyle karşılaşılmaktadır.

Anadolu’da evliyalar etrafında gelişen efsanelerin devamı olan Munzur Baba efsanesinin gerçek olduğu kabul edilmektedir. Nitekim efsaneler inandırma boyutu olan anlatımlardır. Bu anlamda yörede anlatılan bu efsane de gerçek kabul edilmekte ve efsane içinde gelişen olaylar neticesinde yöre folklorunda pek çok ritüel gerçekleştirilmektedir. Sembolik değerler bakımından zengin olan efsane incelendiğinde yöre folkloru, sosyolojisi ve inancı daha detaylı tanınmış olur.

İnceleme konusu olarak ele aldığımız Munzur baba efsanesinden anlaşılıyor ki bu efsane Tunceli yöresinde sadece bir söylence değildir. Efsanenin olay akışı içerisinde yörenin folklorunu, sosyolojisini, inancını detaylı bir şekilde görmek mümkündür. Bu bağlamda Munzur Baba efsanesi Tunceli ili folklorunun temel yapı taşlarının başında gelmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, B. (1985). *Tarihsel Değişim Sürecinde, Tunceli, C. 1*, Ankara: Yorum Yayıncılık.
- Avcı, A. H. (2006). *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Nokta kitap.
- Bozkurt, H. ve Bozkurt, K. (2012). *Sayıların Gizemli Dünyası: Kültür ve Edebiyatta Sayı Sembolizmi*, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1
- Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetindağ, S.G. (2011). *Koroğlu Merkezli Hikâyelerin Sembolik Açılımı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi SBE/ Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eliade, M. (1992). *İmgeler ve Simgeler*. Çev: M. Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınevi
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş* Çev: Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi

- Gönen, S. (2007). *Tayyimekân ve Tayyizaman Bağlamında Ladikli Ahmet Ağa ile İlgili Efsanelerin Çözümlemesi*, Millî Folklor, Yıl 19, Sayı: 76.
- Güvenç, Ö.A. (2009). Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. *Erzurum, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 41.
- Jung, C. G. (1997). *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi* (Çev. Engin Büyükinal), İstanbul.
- Kalman, M. (2011). *Belge ve Tanıklarıyla Dersim*, İstanbul: Peri Yayınları.
- Koç, A. (2016). *Tunceli İli Yer Adları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, D. (2011). *Kazak Batırlık Dastanları Üzerine Bir İnceleme*, İzmir, Ege Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi.
- Özcan, H. Peker, İ. (2015). *Munzur Baba efsanesi Üzerine Bir Değerlendirme*, Tunceli, Munzur Üniversitesi SBE Dergisi, S. 6, Cilt 4, s.54-67.
- Pala, İ. (2008). *Dört Güzeller Toprak*, Su, Hava, Ateş, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2009). *Masal Araştırmaları*. Genişletilmiş II. Baskı, Ankara: Kömen Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1997). *Erzurum Efsaneleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tosun, İ. (1996). *Çemişgezek Pertek Hozat Yöresi Ağızları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tosun, İ. ve Koç, A. (2011). Pertek (Tunceli) Yöresi Kurmancisinde Geçen Türkçe Sözcükler. *Diyalektolog*, Yaz: 2011 Sayı: 2 S.55-76
- Tosun, İ ve Koç, A. (2017). *Tunceli İli Adlarının Köken, Yapı ve Anlamları*, Turkish Studies, Sayı: 12/34, S.411-421.